

ПЕЧАТАРСКОТО ДЕЛО И БЪЛГАРСКАТА КНИГА - УСКОРЕНИЕ И НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ

— Лъчезар Георгиев —

Безспорен е приносът на родното печатарство в полза на българската книга. Възрожденската епоха, дала началото на българското книгопечатане, дава блестящи примери за добросъвестна работа при полагане основите на национална книгоиздателска традиция. Създаването на българската книга и периодичен печат са неразривно свързани с цяла плеяда от имена на печатари, работили усърдно, търпеливо и много често безкористно при тежките условия на Отоманския закон за печата, при невинаги благоприятна среда за нашата културна емиграция в Сръбското княжество, Австро-Унгария, Влашко, Русия. Налага се първите българските печатари да понасят откази за официални разрешения от страна на Високата порта дори и при осигурени и пренесени в селищата им печатарски преси, букви, мастила, какъвто е случаят с опита за разкриване печатници в Свищов от Драган Цанков и Пандели Кисимов в Търново, друг път правителството дава отказ дори за разкриването на училищна печатница, какъвто опит има в габровското класно училище по инициатива на Неофит Рилски, Васил Априлов и братя Палаузови. И първият наш печатар Никола Карастоянов се принуждава да организира нелегална печатница в Самоков, използвайки за книгите си името на правителствената печатница в Белград. Архимандрит Теодосий Синаитски е изложен на завистта и злобата на гръцкото фанариотско духовенство, когато заработва печатницата му в Солун, и на два пъти тя е подпалвана от зложелателите на българската книжовност. Въобще османското правителство има сериозни опасения от разкриване на частни и обществени печатници на българи във вътрешността на империята. Позволения се дават на печатари, които идват да работят в Цариград; при това се използват ходатайства и рушвети за получаване на позволение от тромавата бюрократична машина на империята. Драган Цанков се

сдобива с разрешение за разкриване на печатница, където да издава собствен вестник, благодарение на чуждестранно застъпничеството и протекции, но за разполагане полиграфическата техника за работа в лазаринския манастир "Сен Бенедето" трябва да се пренесе печатницата от Свищов в османската столица. Останалия без средства Цанков едва ли би направил това, ако на помощ не идва състудентът Натанаил Стоянович Охридски. Под зоркото око на правителството цанковият проуниятски в."България" повежда непримирима борба срещу гръцкото духовество, привлича множество сътрудници, абонати, разпространители, сред които е и Петко Славейков. След една сложна акция на българско движение и заиграване с Ватикана, достойна за обигран висш политик, след като най-после руската дипломация обръща внимание на българските искания за независима екзархия, а Цанков получава плесници и от католическото духовенство, и от съмишленици, виждаме го като държавен чиновник в Русе и за кратко време директор на вилаетската печатница в Русчук. Разбрал, че печатарство и политика трудно вървят ръка за ръка, Др. Цанков продава печатницата си в Цариград на хаджи Димитър Паничков, а той пък е подгонен от османското правителство за антиправителствени издания и едва се спасява, като се озовава в Браила, за да подхване дълголетна печатарска дейност, да издава множество книги и над 15 периодични издания, да работи с Добри Войников "Дунавска зора" и да съветва младия редактор Христо Ботев при издаването на в. "Дума на българските емигранти". И най-сетне, да пренесе полиграфическия инвентар през есента на 1877 г. в Свищов, за да организира първата печатница на свободна България. И да продължи с фамилната си печатница-издателство "Паничкови" една многолетна традиция чак до одържавяването на полиграфическото производство през 1948 г.

На родното ни печатарство, в което трябва да включим и арменците-печатари с българско самосъзнание в Цариград, не са чужди новите възможности за печатане на книги и периодика. Отначало печатането на българските издания в Цариград се поверява на арменски печатари, които разполагат с църковнославянски и граждански шрифтове на кирилица – Т. Давитчийан, А. Минасиян, Агоп Д. Бояджиян, Д. Арамиян, О. Кавафиян, Папазиян и пр.

Печатарството от епохата на Възраждането, независимо че се осъществява в немалката си част от чужди печатници, все пак стимулира печатната комуникация, благоприятства излизането на периодика. Така само за периода 1844 – 1877 г. са печатани 72 вестника и 29 списания, като най-голяма е интензивността им на излизане за периода 1871– 1877 г., когато се издават 15 списания и 37 вестника¹. Вярно е, че част от тези периодични издания са с по-кратък живот. Като оставим настрана честите материални затруднения, причина за принудителните спирания се крият в самата цензура и същността на Отоманския закон за печата, който преследва не само редакторите на вестници, но и собствениците на печатници, каквито са случаите с хаджи Димитър Паничков, Петко Р. Славейков, Петър Карапетров. Затова пък османското правителство търси възможност да институционализира печатарската дейност във вътрешността на България, преследвайки определени политически цели. Така още със създаването на новите административно-териториални структури в столицата на Дунавския вилает Русе е създадена областна печатница с възможност за отпечатване на периодични издания и вестници. Основанията на валията Мидхад паша пред великия везир са напълно основателни: *"Понеже в България няма нигде печатница, всякой е принуден да чете чуждестранни вестници, не всякога невредни. Освен това училищните и църковни книги се печатат в Австрия и Русия."*² Това институционализирано насочване на книгопечатната дейност с цел да се привлече към реформистката политика на вилаетския управител в Русе ядрото на българската интелигенция – писатели, книжовни дейци, книжари, редактори на български списания и вестници, се стимулира и с важна преференция – 10-процентно поевтиняване на печатарските услуги за учебната литература и дори безплатно печатане на малки учебници и брошури³. Нещо повече, вилаетският управител разкрива учебен интернат "исляхане" за обучение в практически за подрастващото поколение занаяти, сред които е и печатарството.

За институционализиране на издателската и печатарската дейност може да говорим и в случая с Болградската гимназия, където в началото на 60-те години на XIX век започва да работи училищна печатница-издателство под името "Печатница на Българското централно училище – Болград". С успех тя продължава родолю-

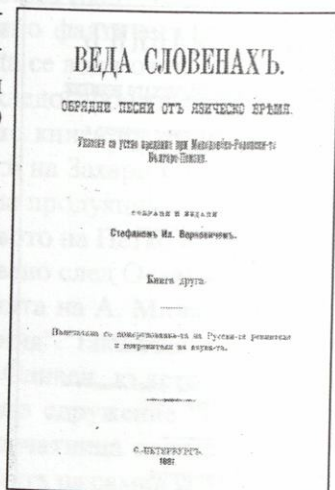
бивата си дейност до 1884 г., като в нея излизат 61 учебници, помагала, христоматии, научнопопулярни и дори художествени книги, както и пет периодични издания. Управители на печатницата са отначало Сава Радулов, а през 1876 – 1877 г. и Киро Тулешков. Тази печатница спомага за издаването на такава книжнина, която подпомага и утвърждава българското самосъзнание

Самите наши издатели и печатари до Освобождението не се задоволяват с обикновени печатници, а предпочитат по-разширените възможности на издателско-полиграфически комплекси със завършен производствен цикъл. Пръв опит в тази насока прави Петко Р. Славейков, който организира в Цариград издателство и редакция на вестник "Македония", печатайки и други периодични издания, а освен това разполага със собствена печатница и малка книжарница. След нейното затваряне насочва дейността си към друг, по-мащабен издателско-полиграфически комплекс, за който сам е инициатор – Българско печатарско дружество "Промишление" в Цариград, развивало дейността си от 3 май 1870 до 1885 г. И докато вилаетската печатница в Русе е държавна структура, преследваща в крайна сметка определени политически дивиденди, то при "Промишление" е налице демократичност при избора на членове, при разгръщане на дейността и при инициативността на всеки акционер. Неслучайно в чл. 9 на дружествения устав е записано: *"Всичките членове са длъжни да се стараят за напредъкът на Друж[е]ството; всички имат право да разискват и гласоподават за каквото и да е друж[е]ствено дело."*⁴ Управлението на "Промишление" също е нещо ново и нетрадиционно за издателско-полиграфическата дейност през Възраждането. Дружеството се управлява от петчленно настоятелство, което е съставено от председател, подпредседател, касиер, писар и помощник, избирани по *"вишегласие"* и с тайно гласуване⁵. Цялото настоятелство е солидарно отговорно пред акционерите за дружествения имот. Във втория устав на "Промишление", приет след 30 юни 1873 г., към настоятелството се предвиждат и трима съветници, както и финансов актив в размер на сто акции, като всяка акция е на стойност 10 турски лири. В целта на дружеството влиза издаването на различни книжовни трудове. Посочено е още, че акционерите са изключително българи⁶. Структурата на този своеобразен издателско-полиграфически комплекс е съста-

вена от издателство, към което е привлечен екип от сътрудници – редактори и преводачи, печатница с ръководител Петър Карапетров, който е и първият председател на настоятелството, и от книжарница, ръководена от Иван Говедаров, която изгражда уникална мрежа от маркетингови връзки в лицето на други издатели и книжари, читалища и училища от вътрешността на страната. Сред тях са художникът на литографски картини с исторически сюжети Николай Павлович от Свищов, пловдивският издател Хр. Г. Данов и неговата книжарница в Русе с управител Стоян Веженов, издателят Драган Манчов, книжовното издателско сдружение “Иван Момчилов и Сие” със седалище в Търново и представителство в Русе, читалищата във Видин, Свищов, Русе, Котел и пр. Собствената дружествена печатница започва работа от средата на 1873 г. Тиражите понякога достигат значителни за епохата размери между 2000–3000 екземпляра. За периода 1870 – 1875 г. са издадени 32 книги, от които 17 преводни и 15 български⁷. Тук се печата и вестник “Ден”, издаван от П. Карапетров и Христо Бъчваров и редактиран от С. С. Бобчев – издание, спирано неколкократно от османското правителство заради изнасяни безчинства преди и по време на Априлското въстание от 1876 г. Предложените, но неосъществени издания на “Промишление” са 25. След Освобождението се запазва дейността на дружествената книжарница в София, като настоятелството до 1882 г. се ръководи от Иван Найденов, пребиваващ в Татар Пазарджик, а през 1883 – 1885 г. от новия председател Георги Груев. Същевременно фактичeskата дейност на дружеството в софийската книжарница се води от деловодителя на дружеството Константин Кушлев. В следосвобожденския си период тази книжарница продава предимно книги на издателството на Христо Г. Данов, някои авторски книги на Захари Стоянов и непродадената от предишни години печатна продукция на “Промишление”. По инициатива и с посредничеството на Петко Р. Славейков печатницата на дружеството непосредствено след Освобождението е закупена от словослагателя в печатницата на А. Минасиян Иван Дочков, работил и в печатница “Македония”. Така бившата печатница на “Промишление” е пренесена в Сливен, където е организирано издателско-печатарско акционерно сдружение “Българско знаме”⁸. На 10 февруари 1879 г. в тази печатница излиза първият брой на в. “Българско знаме”, под редакцията на самия П. Р. Славей-

нове, които се избират от акционерите с общо гласуване за двегодишен срок. Предвижда се постепенно снабдяване на печатницата с буквен материал на чужди езици. Срокът за дейността на дружеството се определя на пет години, с възможност за подновяване. В. "Отечество", редактиран от Пандели Кисимов и орган на добродетелната дружина, от юли 1869 г. се печата най-вече в печатницата на букурещкия печатар К. Н. Радулеску, а от юли 1870 г. окончателно е инсталирана и дружествената печатница, където работят в началото Стефан Блъсков, Наум Стефанов, Георги Габровчето. В тази печатница са печатани няколко книги, сред които пиеси на Добри Войников. От средата на май 1875 г. печатницата става собственост на Христо Ботев, където започва да се печата в. "Знаме", орган на новия БРЦК, чийто председател е самият поет-революционер¹¹. Книгоиздателската дейност на печатницата е незначителна — тук е издадена стихосбирката на Ботев и Ст. Стамболов "Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова", драмата "Кремуций Корд" и по-дребни брошури. Впоследствие печатницата преминава в ръцете на Драган Манчов, който издава в. "Стара планина" от август 1876 г. до февруари 1877 г. заедно с редактора С. С. Бобчев. Наскоро след това издателят-печатар продава буквения материал, а пресата е оставена в българската църква в Букурещ и след това пренесена от Киро Тулешков в Търново. Тук, в старата българска столица, Тулешков организира печатарско-издателско сдружение заедно с революционния деец Джорджо Момчев и други съдружници, като печата от февруари 1879 г. в. "Остен" на П. Р. Славейков, а от 1880 г. своя в. "Съединение", сменил името си през 1881 г. на в. "Свободен печат". Впоследствие Тулешков е едноличен собственик на печатницата, но след 1887 г. тя преминава в ръцете на Пано Иванов, който я разширява и работи с нея до 1904 г. в старата столица. По-късно с нея работи търновското съдружие на Н. М. Церовски и Сие. К. Тулешков пък е назначен за

директор на Държавната печатница в София и като опитен ръководител в бранша успява да изгради една истинска национална институция с водещо място в националната книгоиздателска и печатарска традиция в страната. Колкото до самата Ботева преса, след дълги съдебни спорове на Ботевите наследните тя е отнета от Тулешков и продадена на словослагателя от Държавната печатница в столицата Г. Петров, а през 1920 г. новият собственик – печатница Военно-издателски фонд, я подарява на Етнографския музей в София. Разказахме за тази дългогодишна одисея не за друго, а да илюстрираме колко дълъг и труден е бил пътят на родното ни печатарско дело, как една и съща печатарска преса преминава от ръце в ръце, сменя съдружие след съдружие преди и след Освобождението, давайки приноси с различна тежест, но с общата цел да се твори и печата в полза на родната книжовност, да се утвърждава българската издателска и печатарска традиция.

В духа на преломното и динамично време от Възраждането към първите години на Освобождението са налице и редица успешни опити за организиране на съдружия между издатели и печатари извън и вътре в пределите на България. Един от най-успешните издателско полиграфически комплекси, чиято дейност започва в средата на 70-те години на XIX век във Виена, е дело на свищовеца Янко Ст. Ковачев и пловдивския издател Христо Г. Данов. Под името “Българска печатница на Янко Ст. Ковачев и Сие” издателският комплекс, разположен в австрийската столица на ул. “Райхратсплац” № 2, действа активно през 1875 – 1876 г. За четиригодишния период на съществуването си във Виена са отпечатани 60 научни и учебни издания, както и българския народен календар “Летоструй” за 1875 и 1876 г. Още преди Освобождението Янко Ковачев замисля и издаването на илюстрирано периодично издание, което личи и от писмото му от 7/19 януари 1876 г. до Николай Павлович в Свищов: *“Аз приготвям подир някой месец да издавам, под сътрудничеството на много наши учени, един илюстриран вестник за нас”*¹² и поканва майстора на историческа литографска живопис за съвет и сътрудничество. Н. Павлович отговаря с пространно писмо, в което обяснява, че също е имал намерение в началото на 70-те години на XIX век да издава илюстрирано периодично издание, дава му редица препоръки, като заключава: *“Така може ся достигна*

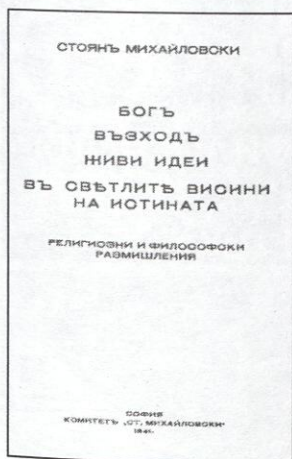
художествената част на "Българска илюстрация", ако трябва да е българска, а другояче не, защото ми нямами по всичките ъгли на отечеството си прави художници, които всеки из местото си да Ви набавя по нещо..."¹³ Едва няколко години по-късно Янко С. Ковачев осъществява идеята си, издавайки през периода 1880 – 1882 г. в две годишнини първото илюстрирано списание у нас "Българска илюстрация", печатано в софийската му печатница, след като напуска сдружението в Пловдив и се разделя с бившия си съдружник Христо Г. Данов¹⁴.

Сдруженията са форма на съгрудничество, при която обикновено един утвърден вече издател-печатар получава финансова подкрепа от нов съдружник, чието име обикновено стои по-встрани от общите процеси. Такъв е случаят с Димо(Димитър) Хранов, редактор на сп. "Ступан", станал около 1875 г. съдружник на Любен Каравелов и подпомогнал издаването на научно-литературното сп. "Знание"; след Освобождението пък вече наследената от съпругата Наталия Каравелова печатница е съвместна собственост с доскоро непознатият русенски печатар Нестор К. Жейнов, който закупува и собствени печатарски машини; след разприте с бившия си съдружник Н. К. Жейнов Наталия отделя печатницата и влиза в съдружие с управителя на книжарницата си Авксентий Авксентиев, а двамата привличат за съгрудничество като редактор на издаваните многотомни Каравелови съчинения Захарий Стоянов. От своя страна пък Жейнов през 1883 г. продава своята печатница на Р. М. Каролев, на свой ред той пък я продава на К. Т. Кушлев в столицата през 1884 г., след като вече е станал министър, оттук пък печатницата сменя още собственици, докато накрая, през 1912 г. е наета от в. "Нова балканска трибуна" и две години по-късно бива разпродадена, като техниката бива прехвърлена в Пловдив¹⁵. С други думи, митарствата на българските печатници от собственик на собственик доказват, че българският печатар-издател с оскъдните си възможности предпочита да купува на старо полиграфическа техника, да препродава печатарски машини и буквен материал, щом получи по-изгодни предложения и смени несигурния печатарски занаят с облагите на държавната служба; нещо повече, политическите събития със съдбоносно за страната значение – войните, смяната на правителства имат определяща роля при промяната на собствеността и ориентацията на българския печатар. Докато Каравеловата печатница, пренесена в

Търново и открита тържествено на 19 април 1878 г. в старата столица, е призвана да изпълни важна историческа мисия, обслужвайки потребностите на Учредителното събрание и издавайки актуални и навременни периодични издания като “Български лев” и “Целокупна България”, то в печатниците на Хр. Г. Данов и Драган Манчов се издават и печатат водещите румелийски вестници “Марица” и “Народний глас”. Краткото сътрудничество в съдружието на Наталия Каравелова и Нестор Жейнов пък през периода 1879 – 1881 г. бележи отпечатването на 41 неперидични издания, а самостоятелно “Н. Каравелова и Сие” от 1882 до 1890 г. печата 37 книги.

Институционализирането на печатарството у нас започва още с първите години непосредствено след Освобождението. Така например в Пловдив в началото на 80-те години на XIX век функционира Руска окупационна печатница, пренесена през 1886 г. в София и сляла дейността си със софийската Държавна печатница¹⁶. Печатницата още е известна като Областна и развива ползотворна работа за печатане на немалката нормативна документация на Областното събрание, но печата и издания като литературно-научното списание “Наука”. Управителят на Областната печатница Нестор Абаджиев издава и първото у нас “Ръководство от полезни знания за един печатар-работник”¹⁷. Общо тук излизат около 40 издания.

Към годината на Съединението в Пловдив работят 140 литографи и печатари. През румелийският период в Пловдив започват своята дейност Централна печатница на Едмонд Дионне, издател на в. “Еко де Балкан”. В тази печатница излизат множество книги, както и в. “Съединение”. На 1 март 1883 г. в града е създадено работническо-печатарско дружество “Капина” с над 40 члена, преименувано скоро на “Единство”, разполагащо с печатница и книжарница. Управител на дружествената печатница е Петър М. Бъзайтов, като през 1898 г. е регистрирано ново дружество на мястото на предишното – “П. М. Бъзайтов и Сие”. През 1884 г. е основана и Търговска печатница със собственик Харитина Спатаропуло

и управител Иван Георгиев. На 1 януари 1890 г. е основано и печатарското дружество “Съгласие” със собствена печатница. Тук се печатат преводни издания от френски – романите “Клетниците”, “Скитникът евреин”, сп. “Светлина”(1892). През 1895 г. пловдивските печатари без успех опитват да създадат Печатарско благотворително дружество, а на 20 юли 1897 г. е учредено печатарско дружество “Труд” за шестгодишен срок и дружествена печатница. По-късно, през 1905 г. нейният управител я пререгистрира на свое име: “Печатница “Труд” на Петко Беловеждов”, свързан с важни маркетингови институции по това време – председател е на Пловдивското търговско дружество и член на Пловдивската търговско-индустриална камара¹⁸. В началото на ХХ век се създават и други дружествени печатници – “Напредък” на Ангел Н. Семерджиев, “Централна печатница на Харитон Генадиев и брат му д-р Генадиев”, преместена по-късно в столицата, печатница “Котов”. На 30 януари 1905 г. е създадено и печатарското дружество “Работник”, а през 1909 г. е регистрирана под същото име и дружествена печатница. Очевидно българските печатари до Балканските войни търсят начин за сдружаване, синдикализиране и институционализиране на своята дейност, която незаслужено се е считала от нормативната законова база за вид занаятчийство.

Интересна структура в следосвобожденската полиграфическа дейност у нас е изграждането на фамилни печатници, чиято дейност нерядко продължава с успех до одържавяването им през 1947 – 1948 г. Немалко са семейните печатници в различни градове на страната с дълголетни печатарски традиции – “Паничкови”, “П. А. Славков”, “Д. Т. Дамянов” в Свищов, “Братя Ст. Бояджиеви”, “Коста Мутафчиев” и “Братя Игнатови” на Тодор и Спас Игнатови в Плевен, печатница “Димитър Петров” в Русе, печатницата на Димитър Балев във Видин, печатниците на Панайот х. Панайотов и на Тодор Фъртунов във В.Търново и т.н. Един от съвременните изследвачи на печатарското дело в Плевен д-р Ни-

колай Чорбаджиев сочи, че в града за 58 години, между 1886 и 1944 г. са отпечатани 922 книги и 410 служебни издания¹⁹. Същият автор разказва за фамилната печатница-книжарница на баща си Симеон Н. Чорбаджиев “Златолира”, като посочва, че в началото през 1925 г. бива открита книжарница, а две години по-късно заработва и печатница, където излизат няколко вестника, брошури, устави, отчети. Впоследствие собственикът основава в съдружие с Б. Касабов командитно дружество, което изработва детски спестовни касички, но две години по-късно дружествената фабрика фалира, а книжарницата и печатницата са застрашени да изпаднат в несъстоятелност. Очевидно поддържането на подобна структура в големия провинциален град е било нелека задача и затова търсенето и на други форми за стопанска инициатива са били възможни и приемливи в известен период от развитието на тази, а и на още немалко печатници-книжарници и печатници-издателства със смесена дейност. Интересен е опитът на печатница “Спиро Гулабчев” в Русе, където през 1889 г. е открита печатница и книговезница, а впоследствие и книговезница. В печатницата на Спиро Гулабчев излизат 146 книги и немалко периодични издания. Словослагателската работа се ръководи от брата на собственика — Димитър Гулабчев, а в работата помагат на часово заплащане и ученици от местната гимназия, работят и жени-словослагателки²⁰.

Делът на производството на книги и периодика в провинцията нараства. В едно свое изследване за издателската и печатарската дейност във Видин Бориска П. Бункина-Петрова посочва, че от Освобождението до 1939 г. в града работят шест печатници, които отпечатват около 30 книги, излизат и 92 вестника с различна периодичност и 15 списания²¹. Според авторката, за разлика от по-големите градове с книжарници-издателства, в града се уреждат печатници-издателства²². Любопитен и недотам познат факт е уреждането във Видин на Дом на печата и изкуството, открит на 26 ноември 1928 г. в сградата на читалище “Цвят”, като към дома работи и секция за печатно дело и книжнина²³. Можем само да съжаляваме, че в същото изследване не са открити данни за Дунавското печатарско дружество, споменато в немалко издания от края на XIX век със своята “печатница на Дунавското печатарско дружество – Оряхово, Видин, Лом, Свищов, Враца”, за което давам известни сведения в книгата си “Свищов – издателски и печатарски център”²⁴. В книгата си посочвам, че във Видин работи успешно книжарница-издател-

ство”Хъшев–Казанджиев”, чиято дейност несъмнено е свързана с дейността на дружеството и със Свищов.

От края на XIX век в печатарското дело се наблюдават процеси на сдружения и прехвърляния на собствеността, като се запазва характерът на тяхната дейност. Прехвърлят се и в различни градове печатници, като Печатницата на Американската евангелска мисия, която от средата на 80-те и началото на 90-те години на XIX век се премества в Русе, където заработва като методистка печатница “Победа”, печатница “Победа – Карл К. Кляя”, печатница “Победа – Братя Баръмови”, печатница “Победа – Атанас Данков” – тук трябва да отбележим, че и свищовският издател Атанас Данков мести в началото на XX век печатницата си в даващия по-широки възможности град Русе²⁵. Налице са кооперативни издателско-печатарски сдружения в градовете Пловдив, София, В. Търново, Плевен, Русе и пр. Институционализира се печатарското дело чрез организирането на държавни полиграфически структури – Държавна печатница в София, печатницата на Армейския военно-издателски фонд, Придворна печатница – София, и т.н.

В периода след Освобождението се наблюдават интересни процеси на ускорение и национална идентичност, свързани с печатарското дело, което дава своя решаващ принос за изграждане на национална книгоиздателска традиция, работи в полза на родната книжовност, подпомага развитието на българската периодика. Българското печатарство обаче все още търси своя облик, трудно излиза от сковаващите рамки на нископроизводителната техника и технология, като заедно с това търси начини за усъвършенстване на организацията на управление чрез формата на дружествената собственост, чрез изграждането на синдикални сдружения – проблеми, които ще се разкриват по-отчетливо след военно-временния период и между двете световни войни.

БЕЛЕЖКИ

¹ Кутинчев, Ст. Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България. С., 1920, 210–211.

² Документи за българската история из турските държавни архиви. Т. 4, (1863–1909). Ч. 2. С., 1942, с. 2 (док. № 3); Георгиев, Л. Управление и маркетинг на книгоиздателската дейност. 2. доп. изд. В. Търново, 2004, с. 12.

- ³ Пак там.
- ⁴ **Тилева, В.** Българско печатарско дружество “Промишление” в Цариград 1870 – 1885. С., 1985, с. 428.
- ⁵ **Тилева, В.** Цит. съч., с. 429.
- ⁶ **Тилева, В.** Цит. съч., с. 432.
- ⁷ Пак там, с. 138.
- ⁸ **Кутинчев, Ст.** Цит. съч., с. 83.
- ⁹ **Станева, Т.** Печатът в Сливен от Освобождението до 1944 г. – Издател, 2003, № 3, с. 34.
- ¹⁰ **Кутинчев, Ст.** Цит. съч., с. 113.
- ¹¹ Пак там, с. 118.
- ¹² **НБИВ – Пловдив, ф.1, а.е. 58, л. 1–2; Архив на Николай Павлович 1852–1894. Състав. В. Ацева. С., БАН, 1980, с. 468.**
- ¹³ **НБИВ – Пловдив, ф. № 1’, а.е. 182, л. 1–6; Цит съч. Архив на Николай Павлович, с. 176.**
- ¹⁴ **Парижков, П.** От “Летоструй” до “Книжарски известия”. – Издател, № 1–2, 2003, с. 18.
- ¹⁵ **Кутинчев, Ст.** Цит. съч., с. 144.
- ¹⁶ **Маринов, Ал.** Печатници и издателства в Пловдив 1878 – 1949. Пловдив, Държ. архив, 1989, с. 17.
- ¹⁷ Пак там.
- ¹⁸ **Маринов, Ал.** Цит. съч., с. 28.
- ¹⁹ **Чорбаджиев, Н.** Плевенските печатници. Поборници и културно-просветни дейци. Плевен, 2003, с. 29.
- ²⁰ **Жейнов, И.** Печатарството в Русе. 140 години печатница “Дунав прес” – съхранили духа на времето. Русе, 2004, 96–99.
- ²¹ **Бункина-Петрова, Б. П.** Издателска и печатарска дейност във Видин 1878 – 1939 година. Книги, периодични издания, печатници. С., 2004, с. 80 (дипломна работа, науч. р-л доц. д-р Л. Георгиев).
- ²² Пак там, с. 80.
- ²³ Пак там, с. 69.
- ²⁴ **Георгиев, Л.** Свищов – издателски и печатарски център XIX – началото на XX век. Свищов, Междунар. фондация Ал. Константинов, 1997, с. 213; с. 217; с. 240.
- ²⁵ **Георгиев, Л.** Цит. съч. Свищов – издателски и печатарски център, с. 212; **Жейнов, И.** Цит. съч., с. 100 и следв.